

EMIGRACIJA ČEHA U HRVATSKU I NJIHOVA POSLIJERATNA REEMIGRACIJA

Sažetak

Autor opisuje povijest doseljavanja Čeha u Hrvatsku, a posebice na područje Bjelovarsko-bilogorske županije. Opisuje njihov društveni i politički položaj te prosvjetni i kulturni život, koji posebno obilježava djelovanje *Česke besede*, osnovane 1907. u Daruvaru i Prekopakri.

Proces emigracije i reemigracije proučava se s obzirom na promjene društveno-političkih režima od stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do danas.

Ključne riječi: Bjelovarsko-bilogorska županija; Česi; *Česka beseda*; *Češki list*; emigracija; reemigracija.

I.

Hrvatsko-slavonsko kraljevstvo u 19. stoljeću naseljavali su stanovnici Češke i Moravske, i to oni siromašniji, ali ne i posve siromašni, koji su težili poboljšanju svojega materijalnog statusa. O mogućnostima useljavanja ljudi imali su saznanja iz novina, letaka, a kasnije od rođaka koji su se odselili prije. Među emigrantima nisu bili samo sitni poljoprivrednici i radnici, nego je bilo i mnogo obrtnika, koji su u hrvatskim selima našli unosno tržište. Dolaskom Čeha poboljšane su agrotehničke mjere u postojećoj poljoprivredi – Česi su naprimjer dovezli prvi željezni plug.

Mnogi kolonisti koji su dolazili 20-ih i 30-ih godina 19. stoljeća nisu imali osjećaj nacionalne, već domovinske pripadnosti. Nakon dolaska u Hrvatsku prihvatili su hrvatsku domovinsku pripadnost. Nasuprot tome, kolonisti koji su se doselili krajem 19. stoljeća bili su pod utjecajem češke nacionalne težnje.

Česi koji su se doselili u Hrvatsku prije 1867. godine, uspostavom Austro-Ugarske, automatski su postali ugarski državljani. Kasnije doseljeni Česi imali su austrijsko državljanstvo, tako da su smatrani strancima. Prvi useljenici koji su imali

ugarsko državljanstvo i domovinsku pripadnost Hrvatskoj imali su ista prava kao Hrvati.

Najviše Čeha, računajući od 20-ih godina 19. stoljeća, doselilo se na prostor širok 30 kilometara i dug 100 kilometara između rijeka Save i Drave. Godine 1900. u Hrvatskoj je živjelo 31.588 Čeha, od toga 14.769 u Župi Požege i 11.227 u Bjelovarsko-križevačkoj županiji. U Kotaru Daruvar – požeška župa – od ukupnog broja stanovnika 23% bili su Česi. Većina Čeha živjela je na selu, dok ih je u gradovima (Zagreb, Varaždin, Osijek) živjelo samo 1.300 (intelektualci i obrtnici). U Dalmaciji je živjelo 1.157, a u Istri (Pula) 446 Čeha.

Česi su u Hrvatskoj bili zaposleni pretežno u poljoprivredi (66%), a samo ih je 21% radio u industriji i obrtništvu. Bili su razmjerno bogata skupina poljodjelaca s poznavanjem višeg stupnja proizvodnje, a isticali su se i visokim stupnjem pismenosti.

Homogenost čeških sela bila je brzo narušena sklapanjem brakova s Hrvatima. Stagnacija broja Čeha nakon 1900. posljedica je postupne asimilacije. Tome je pripomoglo disperzivno naseljavanje Čeha te ista katolička vjera. Održanju češke narodnosti doprinosi mali opseg migracije čeških poljoprivrednika.

Društveni život čeških useljenika počeo se razvijati tek od zadnje četvrtine 19. stoljeća. U Zagrebu je 1874. osnovana *Češka beseda*, središte tamošnje inteligencije i trgovaca. Zadatak *Besede* bio je obrazovati i zabavljati svoje članove. Na raspolaganju su imali knjižnicu te češke novine i časopise, a organizirana su predavanja i zabave. Zatim je 1911. u Zagrebu utemeljen *Češki list*, koji je izlazio kao tjednik sve do Prvog svjetskog rata. *Češke besede* u Daruvaru i Prekopakri osnovane su 1907.

Česi su politički podupirali kandidate hrvatskih stranaka. Na izborima 1908. u Hrvatski sabor izabrani su prvi Česi – vlasnik mlina u Končanici, J. Křepelka, i to kao kandidat Hrvatske narodne stranke.

II.

Utemeljenjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca dotadašnji ugarski državljani dobivaju jugoslavensko državljanstvo, a Česi s austrijskim državljanstvom postaju državljani ČSR. Krovna organizacija jugoslavenskih Čeha od 1921. godine bio je Čehoslovački savez, čija je djelatnost bila prije svega širenje češke kulture i potpora češkim školama. Pri Čehoslovačkom savezu radila je Matica školstva te Prosvjetni i gospodarski odbor, obje organizacije sa sjedištem u Zagrebu. U Daruvaru je od 1922. do 1940. izlazio tjednik *Jugoslavenski Čechoslovaci*. Tjednik je pisan popularno, bez političkih konotacija, a imao je zadatak očuvanje kulturnih i gospodarskih interesa češke manjine. Časopis

je odigrao važnu ulogu u održavanju nacionalnih interesa hrvatskih Čeha. Pod vodstvom urednika toga časopisa – Otta Sobotky, od 1929. u Daruvaru izlazi obiteljski kalendar. Iz daljnjih razdoblja bitno je pripomenuti i izlaženje časopisa posvećenog trgovačkom i gospodarskom interesu tamošnjih Čeha – *Daruvarčan*, a za djecu – *Dětský koutek*. Pojedina češka društva i gospodarske organizacije također su izdavale pisane vijesti, naprimjer Čehoslovačka općina u Zagrebu, *Češka beseda* u Daruvaru kao i tadašnja Čehoslovačka banka.

Bogata kulturna djelatnost čeških društava koncentrirala se po pojedinim odborima: dramski, lutkarski, pjevački, književni, prosvjetni te onaj za mladež i žene. Kulturno-prosvjetna djelatnost obuhvaćala je predavanja, filmske i kazališne predstave, posjete drugim društvima i razne proslave. Veliku skrb organizacije su posvećivale osnivanju knjižnica. Knjižnica u Daruvaru imala je tisuću petsto knjiga, u Hercegovcu također tisuću petsto, a u Bjelovaru tisuću knjiga. Godine 1930. iz ČSR dobivalo se šest tisuća primjeraka čeških časopisa, a kupljeno je knjiga, na češkom jeziku, za oko 80 tisuća CZK (čeških kruna). U svibnju 1935. lutkarski tečaj u Daruvaru završilo je 40 polaznika.

Hrvatski Česi veliku pozornost posvećivali su razvoju svojega školstva, čiji počeci sežu u 1922. Godine 1936. djelovale su na češkom jeziku četiri državne škole s pet razreda i s ukupno 226 učenika, češki jezik učio se u deset paralelnih razreda pri hrvatskim školama (500 učenika), djelovalo je sedam čeških privatnih škola s 537 učenika i deset privatnih dopunskih škola (434 učenika).

U državnim školama od I. do IV. razreda nastava se organizirala na češkom jeziku osim predmeta: domoslovlje i hrvatski jezik, dok se za učenike do V. do VIII. nastava organizirala na hrvatskom jeziku (osim predmeta: češki jezik). Privatne škole financirane su donacijama društva *Komensky* iz Praga, učitelji su bili iz ČSR, a stručni nadzor obavljalo je Čehoslovačko ministarstvo školstva. Učitelji iz ČSR također su radili u dopunskim školama, a njihova je uloga bila osigurati češkoj djeci učenje češkog jezika u hrvatskim školama. S obzirom na to da te škole nisu bile obavezne, veći broj djece nije ih polazio, posebno u sezoni poljoprivrednih radova. Taj tip škole osigurao je pohađanje škole na materinskom jeziku za oko polovicu češke djece. Ostala djeca nisu imala mogućnost polaženja škole na materinskom jeziku, a jedan od razloga bio je mali broj Čeha u nekom mjestu, dok je drugi razlog nezainteresiranost roditelja za slanje djece u češku školu. Tako naprimjer u Daruvaru 160 djece Čeha nije pohađalo češku školu. Ukupno 1.800 češke djece nije polazilo češku školu. U Daruvaru su djelovali i češki privatni vrtić te češka gospodarska škola, koja je organizirala večernje poljoprivredne tečajeve. Neobavezno učenje češkoga jezika uvedeno je u daruvarskoj gimnaziji. Za učitelje i učenike čeških škola organizirao se odlazak u ČSR za vrijeme ljetnih praznika.

Kulturni život hrvatskih Čeha bio je 30-ih godina 20. st. prilično intenzivan. Sudjelovao je u njemu uglavnom aktivniji dio manjine koji je ujedno bio svjestan svoje narodnosne pripadnosti, dok su u preostalom dijelu manjine bili vidljivi utjecaji prirodne jezične, kulturne i narodnosne asimilacije. Tadašnja literatura kritički se izražavala o prilično malom utjecaju tadašnje češke inteligencije na organizirani život hrvatskih Čeha. Velik dio češke inteligencije nije se uključio u rad, dok je drugi dio bio preopterećen. Češka manjina osjećala je nedostatak učitelja i visokoobrazovanih ljudi. Pripadnici inteligencije koji su živjeli u većim središtima puno su se brže asimilirali nego primjerice poljoprivrednici, koji su živjeli u manjim mjestima.

Najveći udio Čeha bio je u hrvatskim općinama Končanica (68%), Daruvar s okolicom (41%), Ludina (34%) i Veliki Zdenci (33%). Česi su bili vlasnici 3.740 poljoprivrednih gospodarstava s više od 18 tisuća hektara zemlje. Najveći broj čeških poljoprivrednih gospodarstava nalazilo se u Župi Požege i Bjelovar. U Župi Požege imali su u vlasništvu 3,3% ukupnih poljoprivrednih površina¹.

Većina hrvatskih Čeha izjašnjavala se kao rimokatolici. Tako je 1900. bilo 30.409 rimokatolika, 478 evangelika, 589 reformista, a 77 Čeha pripadalo je židovskoj vjeri. Većina Čeha (73% muškaraca i 66% žena) bila je pismena. Po zanimanju 70% Čeha bilo je poljoprivrednika, a 15% radilo ih je u industriji, trgovinama i obrtu.

III.

Nakon Prvoga svjetskoga rata Česi su osnovali vlastitu političku stranku – Čehoslovačku naprednu stranku poljoprivrednika – koja je 10. rujna 1921. u Daruvaru organizirala predizborni skup na kojem je bilo oko dvije tisuće Čeha. Stranka se kandidirala na izborima za Ustavotvornu narodnu skupštinu, ali samo u Župi Požege. Na izborima 28. studenoga 1921. dobila je 706 glasova, odnosno 1,65%, dok je udio Čeha u ukupnom broju stanovnika bio 7%. Za poslanika je bio izabran učitelj Jan Janečka, ali s liste Hrvatske seljačke stranke. Međutim, morao se odreći mandata jer nije ispunio uvjet da boravi na tom području deset godina.

U ČSR-u se nakon Prvoga svjetskoga rata reemigracija čeških poljoprivrednika iz Hrvatske počela pripremati u mjestu Zabreha na Moravi. Hrvatski Česi nisu bili zainteresirani za remigraciju, jer se u Slavoniji živjelo bolje, a neki od Čeha prodavali su svoja imanja i iseljavali se u Ameriku².

U nacionalnim sporovima Česi su bili na strani Hrvata i podupirali su hrvatske političke stranke. Centralizirana politika kraljevskoga režima ograničavala je i češku manjinu. Zakonom iz 1929. bilo je određeno da se knjige i priručnici u školama

¹ Naše zahraniči (Praha), 2, 1922., str. 161-163.

² Národní archiv Praha (dalje samo NA), f. Národní rada československá, k. 470/3

moraju izdavati u Jugoslaviji. Prema naredbi iz ožujka 1931. zabranjuju se jezični tečajevi.

U kolovozu 1938. godine došlo je do hrvatsko-srpskog sporazuma, te se uspostavlja Banovina Hrvatska. Na skupu hrvatskih Čeha održanom u kolovozu 1940. u Hercegovcu, Česi su se priklonili Hrvatskoj seljačkoj stranci i istaknuli sljedeće: „naša domovina, ne nova, nego jedina, je domovina Hrvatska“³.

Češki katolici nisu imali svoje svećenike, već su prisustvovali hrvatskim bogoslužjima. Iz Češke su donijeli kult sv. Vaclava, sv. Jana Nepomuka i sv. Ćirila i Metoda. U Hrvatsku su iz Češke dolazili katolički i evangelički misionari. Češke evangelike u Daruvaru posjetio je 1923. propovjednik Vladimir Mičan iz Brna, a 1933. u Hrvatsku je došao čehoslovački župnik Antonin Venc iz Brna, iscjelitelj češkobratske evangeličke crkve Toman i propovjednik Josef Prochaska. Od 1935. češkim katolicima pomagao je Središnji apostolat sv. Ćirila i Metoda iz Olomouca i Zajednica sv. Rafaela iz Praga.

IV.

Nakon Drugoga svjetskog rata, prema procjeni Čehoslovačkog Zavoda za vanjske poslove, u Jugoslaviji je živjelo oko trideset tisuća Čeha. Reemigracija Čeha iz Jugoslavije nije bila organizirana, već se radilo o pojedinačnim slučajevima. Reemigrirali su uglavnom mlađi ljudi koji nisu imali izgrađen osjećaj za pripadnost zemlji u kojoj su živjeli. O uvjetima reemigracije raspravljale su u ljetu 1945. u Pragu dvije delegacije jugoslavenskih Čeha, koje su upozoravale na negativan stav jugoslavenske vlade glede reemigracije. Utjecaj na reemigraciju imao je skup jugoslavenskih Čeha održan u kolovozu, u Daruvaru, a na kojem je bilo pet tisuća ljudi. U kolovozu 1945. delegaciju jugoslavenskih Čeha primio je predsjednik ČSR Edvard Beneš. Manja delegacija posjetila je južnu Moravsku da se upoznaju s uvjetima useljavanja. U jesen 1945. čehoslovački izaslanik u Beogradu Josef Korbel i predstavnici jugoslavenske vlasti Edvard Kardelj i Vladimir Velebit usuglasili su se u vezi s reemigracijom jugoslavenskih Čeha. Jugoslavenska vlada bila je spremna omogućiti svim Česima koji su to željeli povratak u ČSR, uz uvjet da posjedi Čeha koji se vraćaju u ČSR prijeđu u vlasništvo Jugoslavije⁴. Čehoslovačko ministarstvo vanjskih poslova tražilo je od izaslanika u Beogradu da radi na tome da nepokretna imovina Čeha, jugoslavenskih državljana, može biti predana u vlasništvo Jugoslavije, ali na način da oni nisu oštećeni.

³ ALNER, J., Krajania. In: *Malý výber*, 1969, č. 2, str. 87.

⁴ PELIKÁN, J., K některým ekonomickým problémům reemigrace Čehů a Slováků v Jugoslávii. *Český lid*, 76, 1989, č. 3, str. 156-164.

U središtima češke manjine bilo je opće raspoloženje za povrat u ČSR, uz cijenu ostavljanja sveukupne imovine. Na sastanku 16. prosinca 1945. Savez Čeha u Jugoslaviji donio je memorandum kojim se traži da se Česima koji su sudjelovali u Drugom svjetskom ratu u jugoslavenskim partizanskim jedinicama dodijeli status čehoslovačkih inozemnih vojnika. U ratu je sudjelovalo oko 6.500 muškaraca, a što je 12,5% ukupnog broja jugoslavenskih Čeha. Poginulo je više od dvije tisuće vojnika – Čeha.

Čehoslovačka vlada u ožujku 1946. zajamčila je reemigrantima iz Jugoslavije stečena prava kao što je školska naobrazba, vojne pogodnosti, mirovine rada te eventualne invalidnine. Obećano im je da će se pobrinuti da dobiju realnu protuvrijednost za imovinu koju su ostavili u Jugoslaviji, a za koju nisu dobili naknadu⁵. Ubrzanju reemigracije doprinio je izaslanik Korbela, koji je predlagao da se nepokretna imovina ostavlja Jugoslaviji bez naknade. Jugoslavenski Česi bili su spremni ostavljati imovinu bez naknade ako im se osigura besplatno useljenje u ČSR.

U prvoj polovini 1946. jugoslavenska vlada izjavila je da želi dogovor o reemigraciji, ali da se naknada za ostavljenu nepokretnu imovinu neće isplaćivati. Bila je voljna dati suglasnost za reemigraciju čeških državljana kao i daljnje dvije do tri tisuće onih koji su podnijeli zahtjev za reemigraciju. Međutim, nije bila voljna davati suglasnosti na daljnje zahtjeve za otpust iz jugoslavenskog državljanstva⁶.

Nakon prvog transporta partizana u ljetu 1945., u siječnju 1946. godine iz Velikih Zdenaca u južnu Moravsku doseljava se oko tisuću članova njihovih obitelji. Sljedeći transport krenuo je 1. srpnja 1946. iz Končanice. To su bili daljnji rođaci jugoslavenskih partizana koji su se nastanili u južnoj Moravskoj. Kod hrvatskih Čeha radi sporosti provođenja postupaka po zahtjevima za reemigraciju izazvala je ogorčenje.

U srpnju 1946. godine Jugoslavija je dala suglasnost na reemigraciju Čeha uz uvjet da oni ne traže naknadu za svoju nepokretnu imovinu koju ostavljaju. Jugoslavenska vlada pribojavala se da će većina Čeha napustiti svoja imanja te da će općine i oblasti ostati nenastanjene. Osim toga postojala je i bojazan da će se imanja odseljenih Čeha morati isplaćivati.

U prosincu 1946. čehoslovačka vlada obavijestila je jugoslavensku vladu da preseljenje svih Čeha iz Jugoslavije nije moguće, jer Čehoslovačka nema dovoljno slobodnih posjeda. Prema informacijama čehoslovačkih diplomatskih predstavnika u Jugoslaviji, među češkom manjinom vladala je „napeta nestrpljivost za reemigraciju, veliki interes za reemigraciju u svim slojevima“⁷. Tijelo Saveza Čeha u Jugoslaviji,

⁵ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha, f. Konzulární odbor, k. 184.

⁶ NA, f. Úřad předsednictva vlády, k. 1134.

⁷ Tamtéž.

časopis *Jednota*, objavio je 18. travnja 1947. godine upozorenje čehoslovačkog generalnog konzulata u Zagrebu, u kojem se kaže: „Na preseljenje mogu računati samo oni koji su se prijavili uredu za reemigraciju i imaju u ČSR osigurano egzistenciju, tj. imaju nekoga tko će ih uzdržavati ili imaju osigurano zaposlenje“⁸.

Već u veljači 1947. Čehoslovačka komisija za preseljenje u Beogradu pozvala je jugoslavenske Čeha da ne odlaze u ČSR bez suglasnosti reemigracijske komisije, jer bez te suglasnosti neće imati nikakve povlastice. Naglašeno je da u ČSR postoji interes za fizičku radnu snagu u rudarstvu, industriji, poljoprivredi, šumarstvu i građevinarstvu.

Tijekom 1947. češki državljani reemigrirali su u pravilu neorganizirano, individualno⁹. U svibnju 1947. došao je vlak s osobama koje su bile spremne raditi kao najamna radna snaga. Svi su morali potpisati izjavu da nemaju pravo na samostalan rad u poljoprivredi i obrtu¹⁰. Tijekom 1947. iz Jugoslavije je otišlo pet transporta sa 1.439 Čeha¹¹.

Budući da ugovor o reemigraciji nije bio potpisan, čehoslovačka misija provodila je reemigraciju samo onih Čeha koji su imali češko državljanstvo. Reemigracija češkog stanovništva nastavila se i 1948. U četiri transporta iz Jugoslavije otišla su 522 Čeha.

Tek tijekom dunavske konferencije u Beogradu 17. kolovoza 1948. čehoslovački ministar vanjskih poslova uspio je dogovoriti s jugoslavenskom vladom protokol o uvjetima po kojima će se provoditi iseljavanje jugoslavenskih građana češke i slovačke narodnosti koji to zatraže. ČSR je imao poglavito interes za dolazak fizičke radne snage.

S obzirom na stanje čehoslovačko-jugoslavenskih odnosa nakon donošenja rezolucije Informbiroa iz lipnja 1948., potpisani protokol prestao se primjenjivati prije masovnije reemigracije. Prije potpisa protokola 15. lipnja 1948. u ČSR su bila 4.172 reemigranta iz Jugoslavije, a 15. ožujka 1950., kada je reemigracija završila, u Čehoslovačkoj je živjelo 5.197 reemigranata iz Jugoslavije.

⁸ Cíl, 2, 1947, č. 18, str. 276-277.

⁹ NA, f. Sekretariát ministra zemědělství, k. 106.

¹⁰ *Jednota*, (Daruvar), 16. 5. 1947.

¹¹ NA, f. Ministerstvo práce a sociální péče, k. 268.

Emigration of the Czechs to Croatia and their After-War Remigration

Summary

The author describes the history of the Czech immigration to Croatia, in particular to the area of the Bjelovar-Bilogora County. Their social and political positions, as well as cultural and education-related life are presented, the latter being particularly marked by the activities of *Češka beseda*, association formed in 1907 in Daruvar and Prekopakra.

The emigration and remigration processes are studied especially from the angle of changes of the social and political regimes in the period between the foundation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes and today.

Keywords: Bjelovar-Bilogora County; Czechs; *Češka beseda*; *Češki list*; emigration; remigration.

Prof.dr.sc. Jaroslav Vaculík,
Pedagoški fakultet Masarykova Sveučilišta u Brnu
(Faculty of Education Masaryk, University Brno)
Poříčí 9, 603 00 Brno, Češka Republika
vaculik@ped.muni.cz
+420 549 49 7470
+420 549 49 1620